ئەمیل دۆرکهایم
لێکدانەوەی کۆمەڵایەتیی زانین و ئاکار

دکتۆر حەمید عەزیز
کۆلیجی ئاداب – هەولێر

١- ئـەمیل دۆرکهـایم بەرابـەری راسـتەقینەی زانـستی کۆمەڵایـەتی فـەرەنـسا دادەنرێـت، دوای ئـۆگۆست کۆنـت (١٧٩٧-١٨٥٧ز) بەتایبـەتی لـە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا بـە چـەندین بەرهـەمی هەمـەرەنگی بـەپێز بـرەوی بەبزووتنەوەی زانستی کۆمەڵایەتی فەرەنسا داوە.

ساڵی ١٨٥٨ز لە بنەماڵەیەکی جولەکە (تایەفـەی موسـا) لـە رۆژهـەڵاتی فەرەنـسا لـە دایـك بـووە بەپێچەوانەی خواستی دایك و باوکییەوە کە ویستوویانە ببێ بە رابینە (مرۆڤی ئـایینی) سـەرگەرمی خوێنـدن بووە بۆ ئەوەی ببێ بە مامۆستا. لە زانکـۆی بـوردو و سـوربونی فەرنـسا وانـەی زانـستی کۆمەڵایـەتی (سۆسیۆلۆجی) وتۆتەوە. ساڵی ١٩١٧ بـەدڵ راسـوەتان کۆچیی دوایی کردوو.

بەپێی سەرچاوەکان دورکهـایم پێویـست بـووە، بـۆ سـاخکردنەوەی رەوایـی هـەبوونی سۆسـیۆلۆجی وەك زانـستێکی سـەربەخۆ شانبەشـانی زانـستەکانی تـر، بەنموونەو بەڵگە بوونی دیاردەی کۆمەڵایەتی کە بابـەتی سەرەکیی زانستی کۆمەڵایەتییە (Sociology) سـاخ و پشت راست بکاتەوە.

لەو سەردەمەدا کە دورکهایم لە کایەو بواری ژیانی ئەکادیمیدا دەستبەرکاربووە هەردوو زانستی بیۆلۆجی و سـایکۆلۆجی (رەوان شوناسـی) و رێبـازی سـودو قازانجەکی Utilitarisrmus بینتام و جۆن سـتیوارت مل، بەوە رقەبەری زانستی کۆمەڵایەتیان کـردووە کـە هەڵوممەرجی زانستی لە دوو لاوە تیادا نییە:

یەکەم: بابەتی تایبەتی خۆی نییە.

دووەم: پەیڕەوو رێبـاز نییـە لـەکاتی لێکۆڵینـەوەو راپەڕانـدنی ئـەرکی زانـستیدا پـەیڕەوی بکـات و بـەکاریبهێنێ. لـەم رەوش و هەلومەرجـە سـەخت و ئاڵۆزەدا دورکهایم لە دوو بەرەدا کۆششی زانستی خۆی کردووەو توانیویەتی لەلایەکەوە رەخنەو هێرشی رێبـازو

لایەنە ناوبراوەکانی پوچەڵ بکاتەوە لەلایەکی تریشەوە خەت و خاڵ بە زانستی کۆمەڵایەتی بدات لەوەدا کە:

یەکەم: بابەتی سەرەکی سۆسیۆلۆجی دیارو دەستنیشانکردووە.

دووەم: پەیڕەوی ئاماری بەراوردکاریی بەرێبازی سەرەکیی ئەم زانستە داناوە. بەم پێیە دەکرێ کۆشش و هەوڵ و تەقەلاّ زانستییەکەی دورکهایم بە دوو بەش دابنێین بەشێکی نالەبار (نێگاتیڤ) کە بریتی بووە لە تێکدانی بنەمای بۆچوونی ئەوانەی گومانیان لە هەبوونی سۆسیۆلۆجی وەك زانستێکی سەربەخۆ کردووەو، بەشێکی لەبار (پۆزەتیڤ) کە بریتی بووە لە دانانی بەردی بناغەو رێکوپێکردن و دامەزراندنی ئەو تەلارو کۆشکەی ئۆگۆست کونت دەستی بە دامەزراندنی کردووەو لەلای دورکهایم تەواوبووە، کە لەم سەردەماندا بەسۆسیۆلۆجی (زانستی کۆمەڵایەتی ناودەبرێت هەر بۆیە دەکرێ ناوەڕۆکی کۆششەکەی بەم جۆرەی خوارەوە دابەشبکرێت.

یەکەم: دیاردەی کۆمەڵایەتی و جۆرەکانی کۆمەڵ.

دووەم: دابەشکردنی ئیش و کار.

سێیەم: ئاین و زانین و ئاکار.

چوارەم: دیاردەی خۆکوشتن Suicide کە پەیوەندی بە بابەتی ئێمەوە نییە بۆیە پشتگوێی دەخەین.

٢- دیاردە کۆمەڵایەتییەکان:

ئەو کۆششە کە دورکهایم کردوویەتی بۆ دەستنیشانکردن و پێناسەی دیاردەی کۆمەڵایەتی، هەر لە سەرەتاوە سەرنج بۆ لای خۆی رادەکێشێ. چونکە هەوڵێکی بەپێزی زانستی و سەرکەوتنی تیادا دەبینرێ و بگرە وەك ئەنجامێك سەرکەوتنی بەدەستهێناوە، کە دەکرێ لەم دوولایەنەوە پوختە بکرێتەوە:

یەکەم: تارد (Tarde 1843-1904) سەرگەرمی ئەوەبووە ساخی بکاتەوە کە زانستێکی سەربەخۆییە بەناوی سۆسیۆلۆجی، هەروەها هەوڵیداوە ساخی بکاتەوە کەکردارو تاوانی تاکەکەسان ئۆبالێکی دەروونی سایکۆلۆجییان هەیەو هیچ پەیوەندییان بەرەوشی کۆمەڵایەتی و هۆکاری تاوانەکەش لە جۆری کۆمەڵایەتی نییە؟ هەروەها پشت ئەستور بەکۆسپ وای بۆچووە کە پێویستە قانونەکانی کۆمەڵ بەشێوازی میکانیکی ساخ بکرێنەوە بۆیە لەو باوەڕە دابووە کە گونجانی کۆمەڵایەتی کێشەیەکی ئەوتۆیە لە چوارچێوەی کێشەی پرۆسەی دیاریکراو بەهای هەمەکیدا جیادەبێتەوە.

بەپێچەوانەوە دۆرکهایم هەوڵی داوە ساخی بکاتەوە کە راستە کۆمەڵ کۆی تاکەکەسانی گرتۆتە خۆی بەلاّم بەردی بناخەی کۆمەڵ ئەگەرچی خێزانە، بەلاّم دیاردەی کۆمەڵایەتی هەیەو ئەمەش پەیوەندی بە رەوانشناسی (سایکۆلۆجییەوە) نییە بەڵکو لەلایەن سۆسیۆلۆجییەوە لێوەی دەکۆڵرێتەوە. بابەت و ناوەڕۆکی زانستی کۆمەڵایەتی لە دیاردەی کۆمەڵایەتی (das Sociale) پێك دێت و ئەمانە پەیوەندییان نە بەدەروون و نەفسەوە هەیەو نەدەکرێ بەهۆی قانونەکانی سروشتی دەرەوە لێکبدرێنەوە بەڵکو تەنیا بەهۆی فاکتەرو هۆکاری کۆمەڵایەتییەوە روونکرێنەوە.

هەموو کردارێکی کۆمەڵایەتی کە ببێ بە بابەتی سۆسیۆلۆجی جۆرێکە لە جۆرەکانی کردەوەو رەفتارو

ئـەو توانـا ئاشـکرایەی هەیـە کـە کـارو گوشـار لـە تاکەکەسان بکات. کە ئەگەر سـایکۆلۆجی لایـەنێکی بوون و چالاکی نەفسی مرۆڤ تاوتوێ بکات، ئەم لایەنە کۆمەڵایەتییـە بابـەتی زانـستێکی تـر کـە زانـستی کۆمەڵایەتیـە. بـۆ پـشت راسـتکردنەوەی پـتری ئـەم زانـستەو جیاکردنـەوەی لـە سـایکۆلۆجی دورکهـایم هەوڵیداوە ساخی بکاتەوە کە:

- ڕەوشتی هۆش وەك ڕەوشتێکی تاکەکەسـی کـە بابـەتی ڕەوان شوناسـی بێـت لـە ڕەوشـی هۆشـی تاکەکەسی کە ئەنـدامی کۆمەیـەن بێـت لـە یـەکتری جیاوازن و دوو بابەتی سەربەخۆن.

- کرداری تاکەکەسێك وەك تاکە مرۆڤ لە کـرداری مرۆڤێکـی ئەنـدامی گـروپ و تاقمـە کەسـێکی کۆمەڵایەتی جیاوازە.

- ڕووداوی تاك و تاکەکەسیی هەمیشە خەسڵەتی تاکەکەسـیی و تـاك نیـشان دەدەن کەچـی ئامـارە کۆمەڵایەتییـەکان هەمیـشە خەسـڵەتی یـەکڕەنگییان پێوە دیارە.

- بوونی سەرخان هیچ کاتێك لە بوونی تاکـەکانی ژێرخانـەوە ناکەوێتـەوەو پەیـدا نابێـت. واتـە نـاکرێ کۆمـەڵ Society لـە بـوونی تاکەکەسـانەوە کەوتبێتەوە(؟) بۆیە هیچ کاتێك زانستی کۆمەڵایـەتی پابەندی زانستێکی تر نییە و بابەتی تایبـەتی خـۆی و پەیڕەوی دیاری خۆی هەیە.

دووەم: لە سەردەمی دورکهایمدا ڕێبازی فەلسەفەی سـوودو قازانجـەکی بینتـام و جـۆن سـتیوارت مـل بڵاوبۆتەوەو باوی بووە، بینتام لەو باوەڕەدابووە سـوود قازانجی تاکەکەسان کـە ئەنـدامانی کۆمـەڵن هۆکـارو فاکتەر سەرەکیی بـزاڤ و گـۆڕان و بزوتنـەوەن، ژیـانی کۆمەڵایەتیش لـە کـۆی یـەکگرتووی سـودو قـازانجی ئەنـدامان و ژیـانی تاکەکەسـان بـەو لاوە نییـە. ئـەم بۆچوونەش قانونـەکانی ئاکـار دەگرێتـەوە کـە بـەپێی تاکەکەسان دەگۆڕێن. بینتام Beatam لـەو بـاوەڕەدا بووە کە تاکەکەسان، مرۆڤ هەمیشە ئەوەی لەبەرچاوە.

سوودو قازانج و و خێروخۆشی و بەختەوەریی خۆی بەدەست بهێنێ[٣]، بەبێ ئەوەی سوود قازانجی کۆمـەڵ و کۆمەڵایەتی کە بەرچاو بێت.

دورکهایم ڕوونـی کردۆتـەوە لـە سـوودو قـازانج، هەسـتی ئاکـارەکی لـە ئاوێتـەبوونی تاکەکەسـان و بەیەکەوە ژیـان و کۆمـەك بەیـەکتری کردنیـان پەیـدا دەبێـت، ئەمـەش لـە دواییـدا گەشـە دەکـات و پەرەدەسـتێنێ و دەبێـت بـە چـەند ڕێککـەوتنێکی هاوبـەش و نـاوکۆیی نێـوان ئـەم تاکەکەسـانە[٤] کـە کۆمەڵیان لێ پێکدێت. لەلایەکی ترەوە ڕونیکردۆتـەوە کە سوودو قازانج شتێکە، مەبەستێکە کە بەپێی کات و شـوێن دەگـۆڕێ و بەپێـچەوانەی بێودانگـەکانی ئاکارەوەیە، دوورنییـە سـودو قـازانج لەسـەردەمێکدا مرۆڤ یەکبخات و لەسەردەمێکی تردا ناکۆکییان بخاتە نێوانەوە، بۆیە سوودو قازانج هیچ کاتێك ناکرێ بگات ئەو ئاستەی دەستەبەری داهێنانی کۆمەڵێکی ئـارام و جێگیرو تەباو یەك ڕەنگ ببێ.

سێیەم: تیـۆری پەرەسـەندنی داروێـن Darwin (1809-1882) کە دەربـارەی گـۆڕان و پەرەسـەندنی بوونەوەری زیندوو پشتی بەچەند ڕاستییەکی بیۆلـۆجی بەستبوو ببوو بەو ڕێبازەی لە سەدەی نۆزدەهەمـدا لـە مەیدانی زانستیدا دەستبەرکاربوو، بگـرە تـان و پـۆی

هزریی چەند بیرمەندێکی وەك سپێنسەر (١٨٢٠-١٩٠٣ز)ی لێ پێکهاتووە. لە پەرەسەندنی سۆسیۆلۆجیدا دەکرێ هێربێرت سپێنسەر بەرامبەر بەئۆگست کۆنت دابنرێت. بەلایەوە وابووە کە کۆمەڵ وەك بوونەوەری زیندوو، بوونەوەرێکی بیۆلۆجییەو هەمان قانونەکانی پەرەسەندنی بوونەوەرەکانی سروشت دەیگرێتەوە[٥]. سپێنسەر دژی هزری میتافیزیکی کۆششی کردووە، پشتی بە پەرەسەندن و گۆڕان و بەرەوپێش چوون بەستبوو، لەو باوەڕەدابووە کە پەرەسەندنی ژیان و کۆمەڵ دەستەبەری کەی کە زانست و هونەر و سۆسیۆلۆجی کەلەبەری دوورکەوتنەوەی ئایین لە کۆمەڵدا پڕ کەنەوە[٦] دورکهایم لە بەرامبەر ئەم ڕێبازو جیهاندیدە سەرتاپاگیرەدا بەئەرکی سەرشانی خۆی زانیوە کە ساخی بکاتەوە، مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییەو دیاردە کۆمەڵایەتییەکانیش سروشتی کۆمەڵایەتی خۆیانیان هەیەو تەنیا بەهۆی زانست و پەیڕەوێك لێیان دەکۆڵرێتەوە کە کۆمەڵایەتی بن و لەناوجەرگەی کۆمەڵی مرۆڤ خۆیەوە هەڵقوڵابن.

بەلای دورکهایمەوە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان لە چەند ڕاستیی و هەڵکەوتەیەکی کۆمەڵایەتی بەو لاوە نییەو تایبەتمەندی و خەسڵەتی تایبەتی خۆیانیان هەیە کە هەبوونی سۆسیۆلۆجی پاساو دەدەن و دەکرێ بەم جۆرە پوختە بکرێنەوە:

یەکەم: دیاردە کۆمەڵایەتییەکان شت نین بەڵام وەك شت وان و بابەتین، واتە بوونیان بەهیچ جۆرێك پابەندی بوونی تاکەکەسان نییە. دیاردەی کۆمەڵایەتی لەچاو ئەو تاکەکەسانەی دایانهێناون هەبوویەکی سەربەخۆن قانونی تایبەتی خۆیانیان هەیە کە دەبنە مایەی گۆڕان و پەرەسەندنیان.

دووەم: دیاردەی کۆمەڵایەتی، وەك کۆمەڵ خۆی ناکرێ بەهۆی سودو قازانج و پێداوستی تاکە کەسان شرۆڤە بکرێت و لێك بدرێتەوە، هەروەها بەهیچ جۆرێك پابەندی پرۆسەی مێژوو نییە[٨].

سێیەم: دیاردەی کۆمەڵایەتی، هەر لە ڕێژیم و سیستەم و تاقم و گروپەوە تاوەکو زمان و دابونەریت و خوو دەستورو ئاکارو ئایین و ژن هێنان و مێردکردنەوە، ئەو تایبەتمەندییەی هەیە کە مرۆڤ پابەند دەکات و دەبێ پەیڕەوی ڕێ و شوێنەکانی بکرێت.

چوارەم: دیاردەی کۆمەڵایەتی دیاردەیەکی هەمەکی گشتییە واتە لە هەموو کۆمەڵێکدا هەیە ئەگەرچی کۆمەڵەکان فرەرەنگ و لە یەکتر جیاوازن، هەروەها لە هەموو سەردەمێکی تاکە کۆمەڵیش دا هەر هەیە[٩]. دیاردەی کۆمەڵایەتی ڕەوشێکە لە ڕەوشەکانی تاقم و گروپەکان کە لەلای تاکەکەسان پەیدا دەبێ و خۆی بەسەریاندا دەسەپێنێ، لە هەموو بەشەکانی کۆمەڵدا هەست بەبوونی دەکرێت.

پێنجەم: دیاردەی کۆمەڵایەتی دیاردەیەکی مرۆڤایەتییەو لە خۆیەوە پەیدا دەبێ واتە تاکەکەسان دایاننەهێناوە بەڵکو کۆمەڵ خۆی هێناویەتەدی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەلایەن ویژدان و ژیری کۆ و کۆمەڵایەتییەوە دادەهێنرێ[١٠] و لە کۆمەڵدا دەردەکەوێ.

ئەگەر دیاردەی کۆمەڵایەتی تایبەتمەندی خۆی هەبێ و بابەتی سەرەکی سۆسیۆلۆجی بێت ئەوا دەبێ،

دورکهایم وتە تەنیا هەر بەهۆی دیاردەیەکی تری کۆمەڵایەتی پێشخۆی پاساو بدرێت و لێکبدرێتەوەو شرۆڤە بکرێت.

شەشەم: دیاردە کۆمەڵایەتییەکان تونودتۆڵ بەیەکترییەوە بەستراونەتەوە ئەو بەیەکەوە بەسترانەوەیە شێوازێکی دەستیاوی هەیە واتە لە یەکتری جیان و سەربەخۆیی خۆیانیان هەیەو لە هەمانکاتدا ناکرێ لە یەکتری جیابن و دەسبەرداری یەکتری ببێت هەروەك چۆن دیاردە ئابوورییەکان دیاردە سەربازیی و سیاسییەکانەوە بەندی، ئەوانیش هەر ئاوەهان[١١].

٣- ئایینی و ئاکارو زانین:

زانین چ وەك بابەت و چ وەك پرۆسەیەکی شانبەشانی لایەن و بابەتەکانی تر لە جیهاندیدی سۆسیۆلۆجی دورکهایمدا لە روانگەو ئەو پەیڕەو ڕێبازەدا سەرنجدراوە کە لە چوارچێوەی توێژینەوەی بابەتی گشتی سۆسیۆلۆجیدا گرتویەتە بەرو پەیڕەوی کردووە.

زانیی بەتێکڕایی و ژیرو بنەماکان هەر بنچینەو سەرچاوەیەکی کۆمەڵایەتیان هەیە کەلێیەوە دەکەونەوەو پەیدا دەبن و بە جۆرێك لەبەرهەم و داهێنانی ژیر کۆو دەستەجەمعی دادەنرێن.

هەروەك چۆن کۆمەڵ لە چوارچێوەیەکی گەورەتردا هەیە کە سروشت و گەردوونە، هەروەها چۆن ناکرێ ئەوەی لە کۆمەڵدا دەقەومێ و ڕوودەدات و دێتە پێشەوە لەوە جیابکرێتەوە کە لە سروشت و گەردووندا دەردەکەوێ و ڕوودەدات، بەهەمان شێوەو شێواز زانین وەك پرۆسە و بابەت لە کۆمەڵدا هەیە نە لە ڕەگەزو ناوەڕۆکی ونە لە پێوانەکەی کە بابەتییانەیە لە کۆمەڵ جیاناکرێتەوە. زانین لە خۆیدا شتێکی سەربەخۆ نییە، هەروەك مانهایم وتویەتی، بەڵکو زانینێکی مرۆڤی کۆمەڵایەتی نییە هەروەها خەسڵەت و تایبەتمەندییە بابەتییەکەشی کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییە[١٢].

کۆمەڵی مرۆڤ پێکهاتە و ڕێکخراوێکی ڕێکوپێکی بەپێزو فرە ڕەنگە. ئەو بنەماو کۆو تاقمانەی لێیانەوە پێکهاتووە جۆراوجۆرو لە یەکتری جیاوازن، ئەرك و زمان و هزرو بیروبۆچوون و ڕۆڵ و سوودو قازانجی جیاوازیان لە چوارچێوەی ژیانی کۆمەڵایەتیدا هەیە، بۆیە لەم روانگەیەوە دیاردە کۆمەڵایەتییەکانیش جیاوازو فرە ڕەنگن و ڕۆڵ و دەوری جیاوازیان هەیەو ئەرکی دیاریکراویان کەوتۆتە ئەستۆ. ئایین و ئاکار، دوو دیاردەی سەرەکی ژیان و کۆمەڵن و لەو ڕۆژەوە کۆمەڵی مرۆڤ هەبووە، ئەوانیش جیاواز بەپێی کات و شوێن و ژینگەو پەرەسەندنی کۆمەڵ و جۆری پێکهاتەکەی هەبوون و ڕۆڵی خۆیانیان گێڕاوەو لە ڕەنگرێژی روخسارو ناوەڕۆکەکەیدا بەشدارییان کردووە.

ئەگەرچی دورکهایم کۆششی کردووە سنورێك لە نێوان تاکەکەسان و کۆمەڵدا بکێشێ و جۆرە سەربەخۆییەکی دووەمیان لە بەرامبەر یەکەمدا دیوە، ئەوا هەوڵی داوە لە کاتی توێژینەوەی بابەتی ئایین و ڕێ و شوێنەکانی ئاکاردا لەگەڵ دیاردە کۆمەڵایەتی و کۆمەڵدا بخاتە نێو دووتای تەرازووەوە و چەمك گشتییە هەمەکییەکانی هۆشیاریی مرۆڤ بەکۆمەڵەوە بەند بکات. ئایین و ئاکار وا ڕوونکراونەتەوە کە لە پوختەو جەوهەریاندا لە چەند هۆکارێکی کۆمەڵایەتی بەولاوە نین، بەواتایەکی تر ئایین و ئاکار وەك هەموو

کۆ دیاردەکانی تر تەنیاو هەر لە چوارچێوەی کۆمەڵدا دەکرێ روونبکرێنەوە. هەردووکیان لە کۆژیانی Kollektivleben کۆمەڵ پەیدا بوون و وەك هێزێکی تایبەتیی ژیانی بەکۆمەڵ و کۆمەڵایەتی دەستەبەر دەبن[١٣].

ئەگەر مرۆڤ ئەو راستییەی لەبەرچاو بێت کە دورکهایم جولەکەیە لەو قسەیەی تێدەگات کە ئایین و ئاکار دەبنە مایەی بەیەکەوە ژیان و تەبایی ئەندامانی کۆمەڵ و کۆمەڵ خۆی، خۆ بەپێچەوانەشەوە نموونەی زۆر و زەوەند لەبەردەستدان کە ئایین بەگشتی و رێبازو مەزهەبی جۆربەجۆری ئایین فرەجار هۆکاری لە یەکدابرانی دوو پارچەو بەشی نەتەوەیەك بوون. بۆ نموونە فارسی شیعەی ئێران و سونەی ئەفغان هیچ رۆژێك بیریان لە یەکبوون و یەکگرتنەوە نەکردۆتەوە. ئایا کرماشانی ئێمە کە شیعە مەزهەبە پتر بەلای تارانی هەمان مەزهەبدایە یاخود بەلای شاری سنەی سوننە مەزهەبدا؟ دەبێ رۆژێك لە رۆژان بیر لە یەکگرتنەوەی تورکی شیعە مەزهەب و تورکی حەنەفی مەزهەب بکرێتەوە. خۆ ئەگەر مانهایم بمایایەو بەچاوی خۆی جەنگی کاولکاری نێوان کاتۆلیك و پرۆتستانی ئینگلیزو ئیرلەندەی دیبا یاخود بویستبا دوور نەبوو ئەو بۆچوونەی خۆی دەستکاری بکردبایە. چونکە هەموو جیهان دەزانی ئەو جیاوازییەی مەزهەبی ئایینی مەسیحی چی بەسەر بەریتانیای (مەزندا) هێناوە!؟. بۆیە دەکرێ بوترێ ئایین لەلایەکی هۆکاری تەبایی و هاوکاری نێوان ئەو کۆڕو کۆمەڵەیە کە یەك مەزهەبیان هەیە و لەلایەکی ترە دەورێکی ئەوپەڕی کاریگەر لە ژیانی گیانی مرۆڤدا دەگێڕێ.

بەلای مانهایمەوە ئایینی بریتییە لە جیاکردنەوەی پیرۆز (حەڵاڵ) لە حەرام هەروەها دەکرێ بە سیستەمێکی باوەڕو بڕواو ئیمان دابنرێت کە دەبێتە مایەی دابینکردنی چاکەکاری و ژیانی ئاکارییانە.

گومانی لەوەدا نییە کە ئایین دیاردەو بابەتێکی کۆمەڵایەتییە تا ژیان و کۆمەڵ بمێنن ئایینیش دەمێنێ نەك لەبەرئەوەی ئایین مانەوەو بەردەوامی و یەکپارچەیی و یەکگرتوویی کۆمەڵ دابین، و دەستەبەر دەکا، بەڵکو لەبەرئەوەی بوونی مرۆڤ بەگشتی و ژیانی مرۆڤ بەتایبەتی وەك بوونەوەر و زیندەوەرێك دەستەبەری ئەم بوونەی ئایینی دەبێ. ئەگەر سەرنج لە مرۆڤ بدرێت و تێکڕای چالاکییە جۆربەجۆرەکانی لەبەرچاو بگیرێت دەردەکەوێ کە لە دوو بەش، لە دوو هێزو توانای لە یەکتری جیاوازو یەکتری تەواوکەر پێك هاتووە.

یەکەم: ژیرو خواست

دووەم: هەست و سۆزو ناخ و دەروون. ئەمە ئەو بابەتەیە کە ئامانجی تیری ئایینە و هەمیشە وەك ئەفسانە دەیپێکێ و دەست و پەل بەستوی دەکات.

هیچ کاتێك نەکراوەو لە کردن نایەت ئەو لایەنە گرنگەی دووەم لە مرۆڤ بستێندرێ بۆیە ناکرێ لە ئایین دەسەبەردارو بێنیازبێت. هەر ئەمەیشە هۆکاری بایەخ دان بەئایین و بێخەم بوون لە زانست ئەگەرچی زانست ئەم هەموو دەسکەوتانەی بۆ مرۆڤ دابین کردووە، بەڵام لەبەرئەوەی روو لە ژیرو خواست دەکات و راستەوخۆ پەیوەندی بە هەست و سۆزو دەروونەوە نییە، ئەوەندەی ئایینی گەرم و گوڕیی لە ژیانی مرۆڤدا نییە.

بەستنەوەی ئایین و ئاکار لەلایەن دورکهایم بەیەکترییەوە کەمتر مایەی کێشەی کەمتر نییە. بەباوەڕی من هیچ جۆرە پەیوەندییەکی دەستیاوی راستەوخۆ لە نێوان پەیڕەوکردنی ڕێ و شوێنی ئایینی و قانونەکان و داب و دەستووری ژیان و کرداری ئاکارەکیدا نییە. مەرج نییە بەدکاریی لە شارستانییەتی هاوچەرخدا لە پشتکردنە ڕێ و شوێنەکانی ئایینی بکەوێتەوە.

چاکەکاریی بۆ قایلکردنی یەسوعی مەسیح و دەستبەرداربوون لە بەدکاری لە ترسی رەبی موسا هیچ جۆرە بەهاو بایەخێکی ئاکارییان نییە چونکە هیچیان بەخواستی ئازادو بەبێ ترس و مەبەستی دیاریکراو نەکراون. مرۆڤ کاتێك بەدکار نابێت کە وەك مرۆڤ لە ترسی ویژدانی خۆی، وەك ئەرکی سەرشانی خۆی کە مرۆڤە، بەدکاریی نەکات، ئەمە شتێکەو لە ترسی هێزێکی سەرو سروشتیی شتێکی ترە. ئەو ترسە وایکردووە بەدکارییەکە نەکات. خۆ ئەگەر ئەو ترسەی لە دڵدا نەبوایە دوور نەبوو بەدکارییەکە بکات. چاکەکاریی و دووربوون لە بەدکاری دەبێ لە خواستی ئازادی دوور لە ترس و ئارەزووی سودو قازانج و بەبڕیاری ژیرانە پشت ئەستور بکەن. بەواتایەکی تر چۆن دەکرێ مرۆڤ کە بەبێ خواستی خۆی بەدکاری یا چاکەکاری کردبێ سزا بدرێ یان پاداشت بەدەست بهێنێ؟!

قانونەکانی ئاکارو ڕێ و شوێنی کردارو رەفتار کاتێك کاریگەرو دەستبەرکار دەبن کە مرۆڤی ئازاد هەبن. کێشەی ئاکار بەپێچەوانەوە لەوەوە ناکەوێتەوە کە مرۆڤ ئەرکی پێ سپێردراوی رانەپەڕاندووە بەڵکو لەوە دەکەوێتەوە کە ئازادی بڕیاردان و هەڵبژاردنەکەی پڕ بە پێستی خواستی ئازادی خۆی بێت.

هەڵوێستی دورکهایم دەربارەی ئازادی بەگشتی و لە بارەی خواستی ئازادەوە بەتایبەتی لەوە دەچێ لە چوارچێوەی جیهاندیدی ئاینەکەیەوە، ئاینی تایەفەی موساییدا رەنگی دارێژرابێ. دورکهایم لەو باوەڕەدا بووە کە پابەندبوون بەگروپ و کۆمەڵ و خواستی ئازاد بابەتی ئاکارن. ئاکارەکیش لەوەدا دەبێت کە مرۆڤ تاکەکەس گوێڕایەڵی Gehorchen نرخ و بەهاو نۆرمەکانی کۆو دەستی جەمعی بێت، بۆیە مرۆڤی تاك لە بەرامبەر گروپ لە کۆمەڵدا هیچ جۆرە مافێکی ئازادی و سەربەستی نییە. ئەوکاتە بۆمان ڕووندەبێتەوە کە ئێمە کوێرانەو بێ قەیدو مەرج گوێڕایەڵ بن و وەك ئامرازێك لە ژێر دەستدا دەبین، بەڵام بەخواست و ویستی خۆمان، ئەوکاتە بۆمان ڕووندەبێتەوەو تێدەگەین کە ئازادو سەربەستین(١٤) کەوابوو ئازادی تێگەیشتن و پەسندکردنی ناچارییە، بەڵام ناچارییەکی پابەندبوون وگوێڕایەڵی و ژێردەستەیی تایبەت بەخۆمان کە خۆمان بمانەوێ و بیخوازین.

ئەو باوەڕە بێ سنوورەی دورکهایم بەچینی هەڵبژاردەی دەستڕۆیشتوو لە کۆمەڵدا لەلایەکەوە لەگەڵ ئۆگۆست کۆنت یەکدەگرێتەوە کە لەو باوەڕەدابووە ئازادی تاك لە کۆمەڵدا وەك چۆن لە سروشتدا وەهایە، شتێکی دەگمەنە، لەلایەکی ترەوە ڕێ و شوێنەکانی ئایینی موساو تەورات دێنێتەوەیاد و لەگەڵ ئاوازی گەل و میللەتی هەڵبژاردەی رەب یەکئاهەنگە.

ئەم جۆرە بۆچوونە کە لەو باوەڕەدایە: چینی دەستڕۆیشتوو وەك سەری مرۆڤ وایەو کردارو کاری کۆمەڵایەتیش بەهۆی سەرەوە ئاراستە دەکرێن و گوایە دەبێ کۆمەڵ لەلایەن خواپێداوە دەست ڕۆیشتوو رۆشنبیرانەوە بەڕێوە بچێ و گونجان و ئاراستەکردن لە سەرەوەی کۆمەڵەوە بێت، باوی نەماوەو بەگوێی مرۆڤی هاوچەرخدا ناچێت.

سەرچاوە

1- Jonas, Friedrich. Geschichte dex Soziologie non der Gahehundertwende biszur G.egenwart mit Quellentexteu. Rowdnlt 1976. S. 26-

2-Jonas, Fridrich, Ebenda. S. 39. ff

3-Russell, Berteand. philosophie des Abendandes Europaverlag Wien 2000.. 787. ff.

٤- ا. د. خمش، مجدالدين عمر خيري، علم الاجتماع الموضوع والمنهج. عمان ١٩٩٩ ط. ص٣٩ فما بعد وفي اماكن مختلفة.

Storig ,Hans Joachim, Kleino Weltgeschichte der Philasophie. Stuttgart 1961. S. 552 ff.

5- Hirschbergery johannes. Geschichte der Philo Sopoe Bd. TT, Komet. AA. Auflage 1980 S. 535. ff.

٦- ا. د. خمش، المصدر نفسه. ص٤٢ .

7-Jonas, Friedrich, Ebanda. S. 40 ff.

٨- ا. د. غريب محمد سيد احمد. تاريخ الفكر الاجتماعي اسكندرية ١٩٨٩ ص٢٩٥ .

٩- د. عبدالباقي، زيدان، التفكير الاجتماعي نشاتة وتطورة مكتبة غريب ط٣ القاهرة، ١٩٨١. ص٣٦٦ فما بعد.

١٠- ا. د. الحسن. احسان محمد، رواد الفكر الاجتماعى فى بغداد ١٩٩١، ص٢٢٩ .

١١- د. معتوقى، فردريك، تگور علم اجتماع المعرفه من خلال تسعه مؤلفات اساسيه دار الگليعه بيروت ١٩٨٢ .

12-Jonas, Fridrich. Ebenda. S. 56ff

13-Jonas, F. Ebenda. S. 59